

Mustafa Ruhi Sirin

COCUK HAKLARI:

AYNI OKYANUSTA YÜZMEK İÇİN

I. İnsan Haklarının Kaynağı

a. Doğal Haklar Anlayışı

Modern dünyada çocuk hakları söylemi Batı merkezli bir geçmişe sahip olduğu için, bu söylemin önce bu bağlam içinde tartışılması gerekmektedir. Jean-Jacques Rousseau'nun, iki yüz elli yıl önce yazdığı *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (1754) adlı kitabının ön sözü şu cümleyle başlıyordu: “İnsanların sahip oldukları bilgiler içinde en fazla yararlı ama en az ilerlemiş olan, insan hakkındaki bilgi gibi görünüyor.” (1968, s.77). Bu görüşün birinci yüzü bugün için de geçerliliğini koruyor; insanla ilgili bilgi dünya var oldukça en yararlı bilgi olmayı sürdürecektir.

İnsanla ilgili bilgi edinmede çok ileri aşamaya gelindiği hâlde dünyada insanın sorunlarının çözülemeyişinin nedeni geçmişten bugüne hazırlanan toplumsal sözleşmelerin *insanın* değil *devletin* merkeze alınmış olmasından kaynaklanıyor. Rousseau, iki tür eşitsizlik olduğunu ileri sürüyordu: Biri, tabiat tarafından meydana getirildiği ve yaş, sağlık, beden ve zekâ ya da ruh güçleri arasındaki farklardan doğan tabii ve fiziki eşitsizlik. Diğeri, bir çeşit uzlaşmaya dayandığı ve insanların onaması (rızasası) ile kurulmuş ya da hiç değilse yetkili kılınmış olduğu için, manevi ve siyasi eşitsizlik. Tabii eşitsizliğin kaynağının ne olduğu sorulamaz. Çünkü bu sorunun cevabı, anlamında vardır (1968, s.85-86).

Rousseau, bir yandan eşitsizliğin kaynağını “kutsal ve ilahi hukukun onaylamasından bağımsız-seküler bir zihniyetle açıklamaya çalışırken, diğer yandan medeniyet öncesi tabiat hâlinde hemen hiç bulunmayan eşitsizliğin

gücünü ve artışı bizim yeteneklerimizden, insan aklının ilerlemesinden” (1968, s.172-173) aldığını ileri sürüyordu. “... Sadece pozitif hukukun meşru kıldığı manevi eşitsizlik, maddî eşitsizlik ile birlikte ve aynı orantıda bulunmadığı takdirde, tabii hukuka aykırıdır; böyle bir ayırım, bütün uygar insanlar arasında hüküm süren böyle bir eşitsizlik konusunda, bu bakımdan ne düşünülmesi gerektiğini yeteri kadar belli eder.” (1968, s.173).

Doğal haklar, insan doğasından kaynaklanan evrensel haklardır. “Doğal haklar, insana varlığının hakları olarak aittir.” (Paine, 1985, s.91). İnsan hakları ve hukuk devleti terimleri modernleşme döneminde ortaya çıkan ve kullanılmaya başlanan terimlerdir. “İnsanın yaradılışı ve doğası itibariyle bazı ezeli ve evrensel haklara sahip bulunduğu düşüncesi” (Erdoğan, 2015, s.17) insanlık tarihi boyunca belirleyici olmuş ve evrilerle günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. “Doğal hukuk insanoğlunun adaletin mutlak bir standardının aramasının ürünüdür, ideal ile gerçek olan arasındaki ilişkiye dair belli bir anlayışa dayanır.” (Erdoğan, 2015, s.170).

İnsan hakları teriminin ortaya çıkmasıyla insan haklarının kaynağı da tartışılmaya başlanmıştır. “İnsan hakkı ve hukuk devleti terimleri; On sekizinci yüzyılın sonlarında ve On dokuzuncu yüzyılın başlarında Batı düşüncesi çevresinde ortaya çıkmıştır, bu doğrudur. Ancak, yanıltmacaya kapılmayalım! Ortaya çıkan “kavram” değil “terim”dir. “...insan hakkı” teriminin doğrudan doğruya “ilâhî vahy”e dayandığını bile söyleyebiliriz, “adalet” terimi gibi (Hatemi, 1996, s.1).

İnsan hakları üzerine yapılan tartışmalar şu iki ana soru etrafında süregelmiştir: İnsan hakları doğuştan kazanılmış haklar mıdır? Bu hakların kaynağı insan mıdır? Ne yazık ki insan haklarının kaynağı konusunda şimdiye kadar görüş birliğine varılamamıştır. İnsan haklarının doğuştan kazanılmış evrensel haklar olduğu görüşü ile insan haklarının yasal haklara dayanmaktadır görüşü bu alanda iki farklı anlayışın temelini oluşturmaktadır.

Çocuk/insan konusu başlangıcından bu yana başlı başına sorudur ve cevabı tam olarak verilememiştir. Bu nedenle *çocuk/insan* hakları konusu ilk ana sorulardan biridir. İnsan hakları konusuna, “İnsan kimdir?” sorusu ile giriş yapabiliriz. Çünkü insan hakları alanındaki görüş farkının temel nedeni bu soruya verilen cevapla birebir ilişkilidir. İnsan haklarını ilâhî-tabii hukuka dayandıran görüş bu hakların hiçbir ayırım gözetilmeksizin Yaratıcı tarafından bütün insanlara doğuştan verildiği inancına dayanıyor. Bu anlayışa göre “hak”, hukukun koruduğu “menfaat”tir. İnsan hakkını, Allah’ın bağışladığı gibi koruyabilecek olan “İlâhî-Tabii Hukuk”tur. İnsan hakkının, Yaratıcı’nın iradesinin doğması ve insanların, güçlülerin keyfi

buyrukları ile sınırlanmaması gerekir. “İnsan hakkı”, sadece kapsamı belirsiz bir genel ilke olarak değil, maddi ve manevi boyutları ile tam olarak “birey”e tanınmıştır. Esasen insan hakkının güvenceye alınması için, hakkı koruyan Temel Hukuk İlkelerinin değişmez olması gerekir (Hatemi, 1996, s.4-5).

İnsan haklarını doğuştan kazanılmış haklar olarak kabul eden bu evrensel görüşe göre “bu hakların” yeryüzünde ilk defa verilmesi Hz. Âdem’le başlar (Karaman, 1996, s.46). Thomas Paine, bu çerçevede 19. yüzyılda yapılan tartışmalar sırasında, İsa’nın şeceresinin Âdem’e kadar uzandığı kaydedilmeye değer, diyor: “O zaman, niye insan hakları da insan yaratılışına kadar götürülmesin? Soruyu ben cevaplandıracağım. Çünkü kendilerini araya sokan ve küstahça insanı *insanlıktan çıkaran* türedi yönetimler varolagelmiştir (Paine, 1985, s.89). İnsanlık tarihinin modernleşme öncesi dönemde medeniyetlerin temellerinden birinin *din* olduğu kabulüne karşın, insanın haklarından sorumluluk anlayışıyla birlikte söz edilirdi. İnsanları ailelerin yönettiği ve henüz devletin ortaya çıkmadığı dönemlerde hak ve sorumluluk ilişkisini geleneksel hukuk düzenlerdi. Hak ve sorumluluk anlayışının yasalar üzerinden yapılandırılması ise *devletle* birlikte gerçekleşmiş oldu. İnsanlığın toprağa bağlı medeniyet döneminde *devlet* kendi güvenliğine öncelik vererek yasalara hak anlayışı rengini katmış oldu.

Allah’tan kaynaklanan hukuk kabulüne dayanan doğal haklar-doğal hukuk evrensel ahlakla çelişmez görüşü Yaratıcı’nın yalnız Allah olduğu inancına dayanır. “Temel, evrensel hukuk ilkeleri varsa bunu Yaratıcı’dan başka birisinin koymuş olmasına imkân yoktur. Tabii hukukun temelleri; genel evrensel değişmez ilkelerdir, bunun dışındakiler tali kurallardır (Hatemi, 2005, s.241-242). Asıl “evrensel ahlak”la çelişen ise “adaletin değişken olduğu”nu ileri süren “seküler hukuk”tur. İlâhî Tabii Hukuka göre adalet, insan haklarının hem sabit ve merkezî kavramı, hem de “birincil değişmez evrensel temel ölçüttür. Çünkü adalet “insanların bir arada yaşayabilmesinin, yani medeniyetin ilk ve temel şartı”na dayalı ortak kabuldür (Hatemi, 2005, s.242- 243). İnsan hakları alanında iki köklü tartışma vardır: Doğal haklar mı yasal haklar mı esas alınmalıdır? Bu konuda doğuştan kazanılmış haklarla yasal hakların senteze doğru gittiği söylenebilir. “İnsan haklarının evrenselliği tartışmasında ağırlık hangi yöndedir?” sorusunun bu aşamadaki cevabı kısaca şudur: Seküler yasal haklar söyleminin yaygınlığından söz edilse de ağırlığı doğuştan kazanılmış haklar oluşturmaktadır.

Doğal haklar çerçevesinde insan hakları hukukunun başat kavramı “adalet”tir. Adaletin iki boyutu vardır: Birincisi eşitlik adaletidir ve

değişmezdir... Adaletin ikinci boyutu ise dinamik olanıdır. Yani her karşılaştığımız somut olayda, insanlar arasındaki ilişkilerde herkesin hakkını verebilmek ve her somut olayda, ihtiyaç durumunda adaleti gerçekleştirebilmektir... Adaletin ikinci boyutunu tamamlar şekilde ceza verme adaleti, akit adaleti, dürüstlük ve güven ilkeleri yanında sadakat ve emanet ilkelerine bağlı olarak ahde vefa ilkesi, hakkını kötüye kullanma yasağı ve kimseye zarar vermeme ilkesi adaletin ikinci boyutunu tamamlar nitelikteki diğer ilkelerdir (Hatemi, 2005, s.243).

Doğal hakları evrenselliğe taşıyan ikincil kavramlar farklı kültürlerle göre değişse de merkez kavram *adalet* ve *eşitlik*'tir. Doğuştan kazanılmış haklar evrensel olduğu gibi, bu haklar sonradan geliştirilmiş yasal insan haklarından öncelikli haklardır.

b. “İnsan Haklarının Kaynağı Hukuktur” Anlayışı

Modern anlamda insan haklarının kökeni ve içeriği konularında da görüş birliği olduğu söylenemez. Modern anlamda insan hakları terimi ve içeriği doğuştan-yaratılıştan var olan, “ahlakilik düşüncesi”nden ve “doğal, yasal-hukuki ve uygar haklar” çerçevesinde tartışılmaktadır. Bu tartışmaların nedeni olarak, “hak” sözcüğünün kendisinden anlamı belirsiz olduğu ve kesinlikten büyük ölçüde yoksun olan “insan hakları” (Mathieu, 194, s.9) teriminden kaynaklandığını ileri sürenlerin görüşlerinde değişiklik olmamıştır.¹ İnsan hakları terimi benzer kültür ve medeniyet içinde olduğu gibi, farklı kültür ve medeniyet çevrelerinde değişik algılanabilmektedir. İnsan haklarında insanlığın ortak algıya ulaşabilmesi için hakların *hayat çemberinde* “içsel bir odağa” dönüşmesi gerekecek.

Doğuştan kazanılmış haklar kuramında “insanların eşitliği ilkesi” modern insan hakları kuramına 20. yüzyılın ilk yarısı sonunda girebilmiştir. “İnsan haklarının öncüllerinden biri *ahlaki eşitlik*dir.” (Erdoğan, 2015, s.160).

Thomas Paine, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde insanın değerine dayalı doğuştan kazanılmış hakları savunmuştu. Paine’e göre her medeni hak, kişide daha önceden var olan, fakat kişinin bunları her durumda kullanacak kadar yeterli olmadığı bir doğal hakka tekabül eder: “Doğal haklar, insana, varlığın hakları olarak aittir: (İnsanın) bütün akli ya da fikri hakları, aynı zamanda,

1 1991’de kabul edilen ve 1993’te toplanan İnsan Haklarıyla İlgili Dünya Konferansı’nda “Tüm insan hakları kategorilerinin eşit önemi ve bölünmezliği ve insan haklarıyla demokrasi ve gelişme arasındaki karşılıklı bağımlılık” ilkesinin benimsenmesinden bu yana insan hakları dünyada ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve yurttaşlık hakları daha iyi duruma gelmemiştir. Jean-Luc Mathieu haklı: “İnsanlığın önünde, insan haklarına saygı bakımından, daha uzun bir yol vardır.” (Mathieu, 1994, s.116).

başkalarının doğal haklarına zarar vermeyen, rahat ve mutluluğu için serbestçe hareket etme hakları bir cinstendir; medeni haklar ise insanın, toplumun bir üyesi olması dolayısıyla sahip olduğu haklardır.” (Paine, 1985, s.91).

İnsan hakları kuramında insan haklarının kaynağı “doğal hukuk” ve “insan doğası” kuramına göre insan haklarının kaynağı insandır ve bu haklar insan doğasından kaynaklanır. “Doğal hukuk” savunucuları doğal hukuk ilkelerini hem “üstün hem de evrensel ilkeler” kabul ettikleri için bu ilkelere “herkesin uyması gerektiği”ni savunuyorlar. M. Freeden, insan hakları “zaman ve mekâna bağlı olmaksızın bütün insanlar için geçerlidir” görüşünü dört temel üzerinde yapılandırmıştır: (1) Doğal haklar doğuştan sahip olduğumuz, devredilmez ve vazgeçilmez haklardır. İnsanlar doğal haklarla birlikte doğarlar; bu haklar, insan olarak var oluşumuzun ayrılmaz parçasıdır. Bundan dolayı, doğal hakları reddetmek insanı reddetmek demektir. (2) Doğal haklar toplum-öncesidir ve dolayısıyla toplumun varlığından bağımsızdırlar. Doğal haklar herhangi bir toplumsal yapım’ın, gelişmenin veya siyasal düzenlemenin eseri değildir. Aksine bunlar toplumsal-siyasal yapının meşruluk temelidirler. (3) Doğal haklar mutlakdır; hiçbir düşünceyle geçersiz kılınamaz, uygulamadan alıkonamaz ve kapsamları daraltılamaz. Doğal haklar pazarlık konusu yapılamazlar. (4) Doğal haklar evrenselidir. Zaman ve mekâna bağlı olmaksızın bütün insanlar doğal haklara sahiptirler (akt. Erdoğan, 2015, s.173).

İnsan hakları alanında en az tartışma doğuştan kazanılmış haklar alanında yapılageldiği gibi, doğal haklar insan hakları kuramının temel yapıtaşları kabul edilmektedir. İnsan haklarının doğuştan kazanılmış haklar olduğu tezi konusunda pozitif hukukçular ile bu hakların Yaratıcı’nın armağanları olduğunu kabul edenler arasında görüş birliği vardır. Bu nedenle doğal haklar, insan haklarını evrensel bir değere taşıyan başat haklardır.

1948’den bu yana insan hakları sınıflandırması birinci kuşak hakların (Klasik Haklar) temel özelliği, “kişilere, devletin karışmayacağı özel bir alan açmasıdır. İkinci kuşak haklar (Sosyal Haklar) ağırlıklı olarak, devlete hizmet sunma görevi yükleyen haklardır. Üçüncü kuşak hakların (Dayanışma Hakları) gerçekleşebilmesi için kişilerin, kurumların ve devletin ortak çabası gerekir.

c. İnsan Haklarının Evrenselliği

İnsan haklarının evrenselliği tartışmasının temel kavramları insan ve ahkaki eşitliktir. Bu hakları evrenselliğe taşıyan öz, bu hakların insanın insan

olması ve doğuştan kazanılmış olmalarıdır. “İnsan hakları, mensubiyetleri, doğuştan getirdikleri özellikleri ve kazanılmış donanımları ne olursa olsun bütün insanların sahip oldukları üstün haklardır.” (Erdoğan, 2015, s.200). İnsan haklarını evrenselliğe taşıyan *insanın değeridir*. İnsanın değeri her zaman yasal hakların üstündedir.

İnsan hakları kavrayışını kolaylaştırmak amacıyla hakların felsefi ve ahlaki boyutları yanında hukuki boyutu da belirleyici olmuştur. “Doğal haklar insanın varlığının sonucudurlar. Yasal ve uygar haklar ise bir toplumun üyesi olmak nedeniyle sahip olunanlardır. Her uygar hak -güven, korunma, kişiliğini geliştirme, düşünsel boyutu olan haklar vb.- kişide daha önceden var olan, fakat faydalanmasına tek başına gücü yetmeyen bir doğal hakka dayanır.” (Çeçen, 1995, s.26). Doğal haklar aynı zamanda yasal hakların önünü açmış ve bir yandan onları geliştirirken diğer yanda kabullerini de kolaylaştırmış oldu. İnsan hakları kültürü kozası kendini gerçekleştirme süreci yavaş olmuştur. İnsan ve toplumun hak algısı yanında devletin hakları yasalastırması da gecikerek gerçekleşmiştir.

İnsan hakları teriminin ahlaki ve felsefi boyutları bakımından hiç azalmayan tartışma ve gerilim insan hakları-iktidar ilişkisi üzerinden yapılmaktadır. İnsan hakları savunucuları, insan haklarının doğrudan doğruya “iktidar ile kişi arasında kurulan ilk politik ilişkiden” türediğini ileri sürüyorlar. Bu teze göre, iktidar, “doğası gereği kişiye ve kişinin ayrıcalıklarına engeldir. Görevi gereği, toplumsal zorunlulukları yorumlar, biçimlendirir ve kullanır.” Bunu yaparken de, “hakların yasallığının ötesinde meşruiyetini de koşullandıran saygıya ilişkin sınırları çizer... İşte bu nedenle, insan hakları dünyanın orasında ya da burasında geçici bir kriz yaşamıyor, her yerde büyük bir var olma sorunuyla karşı karşıya” (Mourgeon, 1991, s.107) gelen bir süreç içindedir. Gerek doğal ve yasal haklar gerekse evrensel hakların kök salması için çağımızda merkezî kavramlar *hukuk devleti* ve *demokrasidir*. Temel haklar için yapılan hak talepleri *hukuk devleti* sayesinde anayasa teminatı altına alındıkça hakların yasalasma süreci daha da hızlanabilmektedir.

Modern insan hakları kuramında benimsenen ilke, insanın haklarını geliştirme hakkına sahip olmasına yöneliktir. “İnsan hakları düşüncesi, toplumsal ve siyasal devrimler ile doğal haklar görüşünün topluma yansması ve yeni düzenler kurulmasından sonra, daha çok bireycilik akımı çerçevesinde gelişmeler göstermiştir.” (Çeçen, 1995, s.40). Bu görüşü savunanlara göre, “insan hakları düşüncesi, gelişmelerle beraber ilerleyecek ve her zaman insanlar için en ileri hak düzeyini” aramaya yönelik olacaktır. İnsan hakları öz itibarıyla *hukuk devletinde* kalıplanmış bir yapı yerine gelişmeye açık bir gramer-dil ve devrimci karakterlidir.

İnsan hakları teriminin iki öznesi, ‘insan ve hak’tır. Hürriyet, hukuk düzeni tarafından yasaklanmamış her çeşit insan fiili, hak ise insanların hukuk düzeni tarafından korunan hürriyetleridir (Gözler, 2018, s.104). İnsanın haklarının kaynağı konusu doğal haklar ve yasal haklar bağlamı içinde kuramda bir sonuca bağlansa da uygulamada farklılıklar içermektedir. “İnsan haklarının kaynağı hukuktur” görüşü bu hakları doğuştan kazanılmış haklarla ilişkilendirmekle birlikte bu hakların siyasi mücadeleler sonucu elde edildiğini savunan ana görüştür.

J. J. Rousseau’nun, “İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur” (1984, s.14) cümlesinde özetlediği gibi, insan hakları sorunsalı dünden bugüne tam da iktidar sorunsalıdır. “İnsan hakları sorunsalı sabittir çünkü çözümsüzdür; kalıcı olduğu kadar sürelidir; politik toplumun ve İktidar’ın özünden koparılamaz: çünkü kişi olmadan İktidar olmaz ve bu tersinden de doğrudur. Bu sorunsalın çağa ve yere göre değişmesinin nedeni de budur.” (Mourgeon, 1991, s.5-13).

İnsan haklarının günümüz dünyasında görünüşleri de farklılıklar içerdiği gibi, henüz modern kuram çerçevesinde insan hakları söyleminin eşliğinden içeri girmediği toplumlar ve ülkelerin varlığı nedeniyle insan hakları meselesi aynı zamanda insanlık medeniyetinin çözülmesi gereken en büyük sarmalıdır.

Modern insan hakları kuramında “insan hakları iddiası, haklar alanında başvurulabilecek son çare” kabul edilir. “Haklarını hukuk yoluyla elde eden kişi için insan hakları talebini öne sürmeye gerek kalmaz. Hukuk kuralları hakları koruyamıyorsa, kişi için, insan hakları talebini öne sürmekten başka, daha üstün, daha etkili bir yol bulunmamaktadır. İnsan hakları talebinin amacı ise “hakların hukuksal güvenceye kavuşturulmasıdır.” (Uygun, 2000, s.15). İnsan haklarında hukuki güvence konusu iç hukuk ve uluslararası hukuk süreçleri döngüsü içinde olsa da Avrupa merkezli uygulamalar ile Avrupa dışı toplumlara uygulanan hukukun farklı olduğu gerçeği üzerinde ayrıca durulması gerekir.

İnsan haklarının kaynağı ve insan haklarının evrenselliği konularında görüş birliği var mıdır? Bu soru etrafında yapılan tartışmalar arasında insan hakları ve insan haklarının evrenselliği terimleri ortak kabul durumuna gelmiştir. Buna karşılık insan haklarının kaynağı ve hakların evrenselliği konularında görüş ayrılığı vardır.

İnsan haklarının kaynağı ‘insanın doğası ve doğal hukuktur’ tezi ile ‘insan hakları Allah’tan gelir’ tezi iki temel tezdır. Her iki görüş insanların ‘eşit ve hür’ doğduğunu kabul ettiği hâlde, modern insan hakları paradigması insana sorumluluk yüklemekten hak ve özgürlüklerine yönelik geliştirilen ölçüt ve

ilkelerden oluşmaktadır. Batı merkezli görüşe göre, modern insan hakları insan doğasının ırk, dil, din, kültür ve coğrafyalara göre değişken olmadığı için bu hakların evrensel olduğunun ileri sürülmesi ne kadar doğrudur? Virjinya İnsan Hakları Bildirisi'nden (1770) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne (1948) kadar Batılı insan hakları hukuku çalışmalarında insanların "hür ve eşit" doğduğuna dair bir hüküm yoktur. İnsan hakları terimi modern devleti geliştiren Batılı bir terimdir ve bu alan Rönesans sonrası gelişen bir kültürdür. İnsan haklarının felsefi temelleri üzerinde sürüp gitmekte olan bu tartışmada seküler zihniyet evrensellik iddiasını sürdürdüğü hâlde, Baudrillard'ın ileri sürdüğü gibi, "küreselleşme peşinen kazandı diye bir şey söz konusu değildir." (2004, s.123). İnsan hakları için insanlığın büyük dönüşümlere ihtiyacı var ve insanlık medeniyeti henüz son sözünü söylememiştir.

Batı'nın insan hakları tezi üç nedenle evrensel ölçütlerden yoksundur: Modern insan hakları, insanı doğuştan 'hür ve eşit' kabul etmekle birlikte hakların kökeni olarak insan kabul edilmektedir. Bu anlayışı temellendirirken Tanrı yerine insanı ve insan aklını ikame ettiği için modern insan hakları seküler bir zihniyete dayanmaktadır. İkinci itiraz nedeni ise Batı'nın insanlık tarihi boyunca insanlığın yaşadığı din ve medeniyetlerin geliştirdiği *ahlak* ve *adalet* gibi değerler yanında insan haklarını sanayileşme ve modern-ulus devletle sınırlandırarak insanlık medeniyetinin toprağa dayalı döneminde insanlık birikimini yok saymasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede Batı'da insan haklarının niçin geç tanındığı ve başladığı konusunu okuma yazma bilmeme ve eğitilmiş insan sayısının azlığı olarak değerlendirmenin hiçbir inandırıcılığı yoktur. Üçüncü olarak, Batı, bir yandan insan hakları söylemi üzerinden dünyayı uygarlaştırmaya yönelirken öte yandan Batı dışı toplumlara uyguladıkları politikalarla ırk, din, kültür ve medeniyet farklılıklarına göre ayrımcılık yapmayı sürdürmektedir.

İnsan haklarını ezelden ve doğuştan Yaratıcı'nın bağışladığı haklar anlayışı üzerinden temellendiren "doğal haklar" tezinin, insan haklarının kaynağını seküler modern Batı kültürüne kökten itiraz etmesi ne anlama gelmektedir? İnsan haklarının kaynağını dine ve Yaratıcı'nın "eşitlik içinde ve istisnasız" insana bağışladığı inancına dayanan "doğal haklar" tezine göre, "insan hakları kuramının dayandığı temel düşüncelerin, bütün insanlığın ortak mirası olduğunu kabul etmek" temel ölçüttür. "İnsan hakları, insan olarak yaratılanlara esasen Allah tarafından verilen "emanet" in, gönlünde ilahi sevgi eğilimi, elinde seçim yeteneği-akıl omuzlarında ahlaki sorumluluk ile yaratılmış olmanın, manevi tekâmül yükümü altında olmanın sonuçlarıdır. Bunları esasen Allah vermiştir ve Allah'ın verdiği emaneti hiç kimse alamaz (Hatemi, 1988, s.260).

İnsanlık tarihinde ilahi kaynak olarak son din olan İslam; insan haklarını bir yandan *hak* diğer yandan *sorumluluk* anlayışına göre yapılandırılmasını öngörür. İslam medeniyetine göre insan ödev ahlakı ile Allah'a karşı sorumludur. "İslam'da insan hakkı, İslam'ın insan telakkisine bağlıdır." (Karaman, 1996, s.39).² Yaklaşık 300 yıllık bir dönemi kapsayan seküler modern insan haklarının evrenselliğine kökten itiraz eder. Bu nedenle, Batı'nın savunageldiği "insan haklarının evrenselliği ile kültürel rölativizm arasındaki zorunlu gerilim" (Uygun, 2000, s.31) henüz aşamadığı gibi, bu çelişki ve gerilimin yakın bir gelecekte aşılması ihtimali zayıftır. Çünkü bugünkü dünya, "tüm dünya devletlerini bir araya getirmesi gereken laik ve zorunlu, bağlayıcı din insan hakları mistiğinin içinde yer almış görünüyor." (Mathieu, 1994, s.7).

Modernleşme öncesinde her medeniyet çevresinde farklı hukuk sistemleri uygulandığı için evrensel hukuk ve *çocuk/insan* hakları söylemi yoktu. Bu nedenle Batı'nın dayattığı gerek hukuk gerekse *çocuk/insan* hakları söylemi Batı dışı kültür ve medeniyetlerin varlığını yok saydığı için başlangıcından bu yana tartışmalıdır. Batı'nın dünya egemenlik ilişkilerinde ve belli koşullarda ortaya çıkan bu sonuç, Batı toplumları için bile tartışmalıdır. Evrensellik söylemi, "Batı dünya egemenliği düzeni ve Batı yayımlıcağı" çerçevesinde açıklanmadıkça ne evrensellik tartışmasına ne de sorunların çözümüne yönelebiliriz. İnsan haklarını Batı merkezli ve "birey odaklı" tektipleştirici bir felsefeye indirgemek yanında bu söylemi evrensellik adına dayatmak Batı dışı medeniyetleri ve insan tasavvurlarını dışlayıcı ve Batı'nın insanlığı uygarlaştırma projesidir. Bu uygarlaştırma gerilimi yerine insan hakları alanında evrensel değerleri çoğaltmayı ve Batı/ Amerika'nın dünyadaki insan hakları ihlalleri karşısında hesap verebilir duruma gelmesi hâlinde insanlık medeniyeti yeni bir yol haritasına kavuşabilir.

Bir yandan evrensellik diğer yandan küreselleşme arasında geliştirilen insan hakları söylemi "özgürlük, demokrasi ve insan hakları kavramları, gittikçe solgun bir görümün arzediyor ve yitip giden bir evrenselliğin hayaleti durumundalar. Onların yeniden basit bir siyasal oyunla küllerinden

- 2 İslam Konseyi tarafından 12 Nisan 1981'de Londra'da İslam'ın Evrensel Beyannamesi ile 19 Eylül 1981'de Paris'te ilan edilen İslam'ın İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde insan hakları şu ana düşünceye göre belirlenmiştir: "İslam'da insan hakları, temelde, Allah'ın birliğine O'nun bütün insan haklarının kaynağı ve ilâhi hükümlerin yapıcısı olduğuna olan inançla köklemiştir. Bunların kaynağının ilâhi olması münasebetiyle, hiçbir yönetici, hiçbir hükümet, hiçbir kuruluş veya otorite bunları kısıtlayamaz, Allah tarafından ihsan edilen bu hakları hiçbir şekilde yürürlükten kaldıramaz, ihlal edemez. Aynı şekilde bu haklardan taviz veremez." (İslam ve İnsan Hakları, çev. T. Yücel, Ş. Karakurt, Endülüs Yayınları, İstanbul 1995)

doğacağını hayal etmemiz çok zor artık” (Baudrillard, 2004, s.122-123). Baudrillard, evrensel değerlerle ilgili olarak hiçbir şey yolunda gitmese de oyunun sonuçlanmadığını savunmuştu: “Ortada kazanılacak ya da kaybedilecek fiilen çok şey vardır ve küreselleşme peşinen kazandı diye bir şey söz konusu değildir.” (2004, s.123).

İnsanlık 21. yüzyıla büyük krizin eşliğinde girerken bu krize Batı da dâhildir. Batı, modernleşme dönemi boyunca sömürgecilik, insan hakları ihlalleri, sanayi ve teknoloji yanında Aydınlanma Çağı'nın itici gücüyle bugüne gelmiş olsa da ertelenmiş çöküşünü yaşamaktadır. İnsanlığın önünde iki seçenek var: Batı'nın çöküşü karşısında bekleyecek miyiz, mi insanlık için savunma hattı kurmaya karar mı vereceğiz?

Bugünkü dünyada, “İnsan hakları kimin ürünüdür?” tartışmasını aşan bir evre içindeyiz ve insan hakları tam anlamıyla çözümsüzlük sarmalı içine itilmiş durumdadır. Çünkü, diyor Mourgeon, yüzyıllar boyunca, insanlık dogmatizmin hırsıyla, bunun tam tersi yönünde davranarak trajediyi şiddetlendirmekten başka bir şeyi başaramadı. “İnsan hakları dünyanın orasında ya da burasında geçici bir kriz yaşamıyor, her yerde büyük bir var olma sorunuyla karşı karşıya (1991, s.107) gelmiştir. İnsan hakları krizinin sınırları genişlerken dünyada bu krizden en çok etkilenen *çocuk ve kadın*dir. Bu yönüyle insan hakları krizi öncelikle *çocuk, kadın* ve hak ihlalleri krizidir.

II. Çocuk Hakları İçin İlk Soru: Çocuk Hakları Nedir?

“Çocuk hakları nedir?” sorusundan önce sormamız gereken ilk sorunun “Çocuk kimdir?” sorusu olduğuna kısaca değinmiştik. “Çocuk kimdir?” sorusunun cevabı ve anlamı her medeniyetin “İnsan nedir?” sorusuyla birebir ilişkili olduğu gibi, hem özelde çocukluk tarihi hem de insanlık tarihi bakımından çocukla ilgili ana sorudur. Bu yazı, bu sorunun cevabını bulma iddiasında değildir ve çerçevesi çocuk haklarını anlama çabasıyla sınırlıdır.

Hiç kuşku yok ki her çağda ve kültürde, “Çocuk kimdir?” sorusunun cevabı farklıdır. Bu nedenle, “Çocuk kimdir?” sorusunu her çağın hatta her neslin yeniden cevaplandırması gerekir. Franklin, “çocukluğun tarihsel olarak incelenmesinde şu noktanın altının çizilmesini öneriyor: Sağduyuya dayanan inançlar çocukluğu sabit ve değişmez bir durum olarak gördüğü hâlde, çocukluğun çok daha farklı bir biçim almış olduğu ve yine alabileceği varsayımı bu sağduyuya dayalı görüşü sarsar ve değişim potansiyelini gösterir. Çocukluk ve yetişkinlik kavramları sürekli olarak değişmektedir.” (1993, s.27). Önceki çağların açıklamalarıyla yetinildiğinde geçmişin çocuk

bilgisi ve anlayışıyla kendimizi sınırlandırmış oluruz. *Düşünce zembereği* çalışan her kültür/ medeniyet çevresi, içinde bulunduğu çağın birikimini dikkate alarak, *çocuk algısı* çerçevesinde, “Çocuk kimdir?” sorusunun cevabını vermedikçe çocuk meselesi tam anlamıyla çocuk sarmalına dönüşmüş olur.

“Çocuk kimdir?” sorusu 17. yüzyıl sonrası Batı merkezli modernleşme ile Batı/ Amerika dışı kültür ve medeniyetlerin cevabını bulamadığı bir soruya dönüşmüştür. Bugün dünyada yaygın olarak kullanılan çocuk dili ve kavramlaştırmalara dayalı çocuk kuramlarının tamamına yakını Batı/ Amerika kaynaklıdır. Dünyada çocuk ve çocukluk tarihi, çocuk bilimi, eğitim, felsefe ve sosyal bilim çalışmaları çocuk modernleşmesi söylemini Batı/ Amerika merkezli bir aşamaya getirdiği dönemden bu yana, “Çocuk kimdir?” sorusunun cevabı da bu söylem üzerinden verilmektedir. Bu ise Batı/ Amerika dışı kültür ve medeniyetlerin temel yanlışı ve açmazıdır.

Bilginin ve özel bağlamda çocuk bilgisinin doğu/ batı güney/ kuzey ayrımı yerine, her kültür/ medeniyet çevresinin *hayat çemberi* içinde insan yetiştirme tasavvuruna dayalı geliştirdiği *bilgi kileri* yanında insanlık medeniyetinin de bilgi kilerinden yararlanması gerekir. Çünkü her kültür/ medeniyet çevresinin merkez kavramı *çocuk/insandır*. Her kültür/ medeniyet kendine özgü *çocuk dili* ve kavramlaştırmayla çocuk ve çocukluk kavramları geleneğini yenileyerek sürdürmedikçe Batı/ Amerika kökenli tek tip modernleşmenin kuşatmasından kurtulamayacağı gibi, “Çocuk kimdir?” sorusunun da cevabını veremeyecektir.

a. Çocuk Haklarının Gündeme Gelişi

Janusz Korczak, çocuklar daimi yoldaşlarımızdır, demişti, hemencecik kaybolmak için sürpriz sonucu ortaya çıkmadılar. Önceki yüzyılın ilk çeyreğinde, çocuk, “dilini, haklarını ve geleneklerini bilmediği yabancı bir ülkede kaybolmuş gibidir” derken de çocukla ilgili felsefesini “çocuğa saygı” üzerinden açıklıyordu: “Çocuğun bilgisizliği, öğrenme gayreti, mal varlığı ve bütçesine, zahmetli gelişme sürecindeki gizem ve sarsıntıları, şu an geçirdiği saat ve gün için ve yaşadığı her an için saygı istiyorum.” (2011, s.1202-1203). Aradan geçen yüzyıla karşın çocuklar için dünya niçin “yabancı bir ülke” durumundadır? Bu yazı aynı zamanda bu sorunun cevabını aramaya yönelik çabayı da içermektedir.

İnsan hakları gibi çocuk hakları söyleminin de Batı merkezci söylem üzerinden tartışılmasının nedeni Batı dışı medeniyetlerin kendi söylemlerini yaşayamaz ve savunamaz durumda olmalarından kaynaklanıyor. İnsan hakları söyleminin Batı’da gündeme geldiği yıllarda, çocukluk, çocukluğun

masumiyeti ve zayıflığına vurgu yapılan bir evre içindeydi. Bütün dünyada geleneksel çocuk anlayışı “sus ve dinle”ydi ve çocukluk kavramı bile yoktu. Ariés’in Orta Çağ’a kadar çocukluk bilinci olmadığı yönündeki görüşüne itiraz eden sosyal tarihçilerin tezi bir yana, “medeniyetleri çocukluk konusundaki bilincin varlığı ya da yokluğuna göre kutuplaştırmanın” (Heywood, 2003, s.22) açmazları bugün de devam etmektedir. Bu açmazları anlamının ve çözümüne yönelmenin yolu kültür ve medeniyetleri “çocukluk konusunda bilincin varlığı”na göre yargılamak yerine, *çocuk algısı* üzerinden değerlendirmeye ve anlamaya yönelmek olmalıdır.

Dünya tarihi boyunca ne tek bir *çocuk algısı* vardır ne de geleneksel, modern ve postmodern çocuk anlayışlarının her biri kendi içlerinde *benzerdir*. Çünkü kültürel ve toplumsal değerlerin her dönemde değişen gerçekliği vardır. Bunun kök nedeni, insanın özelliğinin tasarımlarında görülmesidir. Adler haklı: Tasarım, algılanan-ıdrak edilen nesne ortadan kalktığı hâlde yeniden inşa edilen şeydir (1981, s.45). Çocuk ve yetişkin algısı gibi *çocuk/insanla* ilgili toplumsal algı da yeni toplumsal tasarımla birlikte değişebilir. Sürekli evrilen *çocuk/insanı* değişen çocuk ve çocukluktan hareketle -kültür ve medeniyetlerin çocuk haklarıyla ilişkisi çerçevesinde- kavramaya yönelmek daha kuşatıcı bir çabadır.

Çocuk haklarının köklerini çocukların yetiştikten ayrışmaya başladığı dönemle başlatan Batılı sosyal tarihçilerin tezi de Avrupa merkezli düşüncenin ürünüdür. İnsan haklarını Batı’nın buluşu kabul eden bu düşünce, çocuk haklarının kaynağını da, insan haklarının kaynağını insanda gören anlayışa dayandırmaktadır. Gerek insan hakları gerekse çocuk hakları çerçevesinde ileri sürülen bu görüş, Batı modernleşmesinin kabulüdür. Bu yönüyle çocuk hakları söyleminin modernleşmeyle yaşıt olduğu söylenebilir. “Çocuk haklarının tarihi, çocuğun serbest tasarrufa elverişli başkasına ait (alieni iuris) bir “nesne” olmaktan çıkıp, kendi başına buyruk “sui iuris” ve eşit haklara sahip “özneye” dönüşmesinin sancılı süreci olarak belirir.” (Serozan, 2005, s.28).

Bugün dünyada yaygın olarak kullanılan çocuk hakları kavramının “nesne” ve “özne” yaklaşımı üzerinden açıklanması da modern bir anlamlandırmadır. Modern Batı uygarlığı dışındaki medeniyetlerin *çocuk/ insan* hakları üzerinden bütüncül bir yaklaşımı kabul etmeden Batı’nın geliştirdiği *çocuk/ insan* hakları kültürünün “nesne” ve “özne” ilişkisinin diğer toplumların kültürel gerçekliğiyle örtüştüğünü ileri sürmek temel açmazlardan biri olmayı sürdürecektir.

Çocuk hakları söyleminin dayanakları olarak çocuk-yetişkin ayrışmasını hızlandıran okulla birlikte eğitimin yaygınlaşması, çocuk iş gücünün

çalışma ortamlarında kullanılması –kapitalist süreç-, ulus devletin doğuşu ve yetişkin yurttaşlara haklar tanınması, çocukla ilgili yasal korumanın gündeme gelmesi, idealize çocuk anlayışına dayalı çocuk *mit*lerinin zayıflaması vb. bileşenlerin sonucu *sosyal yüz* olarak modern çocukluğun ortaya çıkması başlangıç kabul edilebilir. Sanayide çocukların yetişkinlerle aynı saflarda iş gücü kaynağı durumuna getirilmesi karşısında Batı’da çocuk hakları için ilk çığlığı yükselenlerden biri Victor Hugo olmuştur: “Bir çocuğun hakkı, insan olmaktır. İnsanı insan yapan ışıktır, aydınlanmayı sağlayan eğitimidir. Dolayısıyla çocuğun hakkı bedava ve zorunlu eğitimidir.” (akt. Pennac, 2018, s.266).

Batı’da *çocuk algısındaki* değişimin ortaya çıkmasında toplumsal olaylar, Sanayi Devrimi ve çocuğun iş gücü olarak algılanması başat nedenler olmuştur. Aydınlanma Çağı sonrası oluşmaya başlayan yeni *çocuk/ insan* anlayışının modern kültüre yansımaları ve sonuç olarak “tüketici çocuk” aşamasına gelmesi diğer sosyal değişkenlerle birlikte aileyi, okulu ve toplumu da dönüştürmüştür. Bu noktadaki sorun, çocuğu yalnızca modern *çocuk algısına* dayalı bir *sosyal yüz* olarak eğitmek ve sosyalleştirmeye yönelmek olmuştur.

Farklı kültür çevrelerinde çocuk haklarının gündeme gelmesinde etkili olan ise çocuğu ve çocukluğu erteleyen *çocuk algı* ve anlayışları olmuştur. Bu bağlam şöyle özetlenebilir: Çocuk, üzerine toplumsal dengenin vurulabileceği yumuşak bir balmumdur. Çocukluk geçicidir, yetişkinler çağına hazırlık zamanıdır. Çocuk yalnız başına gelişebilir, onun iyi doğasını bozan toplumun kendisidir. Çocukluk, *birey* için geçici bir durumdur. Çocukluk düş kurma çağıdır. Çocuk olgunlaşmamıştır, sorumsuzdur, uyumlu değildir. Çocuk ya ana-babaya aittir ya da devlete (Mendel, 1992, s.162-165). Geleneksel çocuk anlayışının *çocuk/ insan*’dan *birey*’e evrilişi ve modern bir kavram olan *bireye* yüklenen anlam da bir dizi sorun içermektedir. *Bireye* Batı dışı medeniyetlerin yüklediği anlamla örtüşen ve örtüşmeyen yönleriyle farklılıklar içerdiği dikkate alındığında *çocuk/ insan* haklarını da Batı merkezli anlama çabasıyla sınırlandırmak bu alana yönelik bir mühendislik örneğidir.

Çocuk haklarının doğuşuna kadar çocuğu yetişkinin elinde balmumu gören -kalıplıyıcı anlayış- bir tür “makine çocuk fikri”ne dayanıyordu.³ Çocuk haklarının geç gündeme gelmesi çocukla ilgili beş değişken üzerinden açıklanabilir: Birincisi, çocukluk herhangi sabit bir döneme ait tek bir

3 E. Pilon, Alphonse Leroy vd. “makine çocuk fikri” ile çocuğu değiştirmenin kolay olduğunu ileri sürmüş; çocuğun zembereği, biçimi ve maddesinin isteğimize göre başka biçimler de alabileceği (Badinter, 1992, s.58) görüşünü savunmuşlardı.

evrensel deneyim değildir. Daha çok, tarihsel olarak değişen bir yapıdır. Çocuklukla ilgili iki yaş grubu arasındaki ayrım çizgisi yalnızca keyfi değil, aynı zamanda tutarsızdır. Üçüncüsü, çocuklar negatif bir şekilde “yetişkin olmayanlar” olarak tanımlanıyorlar. Dördüncüsü, “çocuk” terimi kronolojiden çok iktidarla ilgilidir. Terim belli bir yaşa işaret etmekten çok bir iktidar ilişkisini belirtme eğilimindedir ve başlangıçta düşük statüye sahip olanları tanımlamak için kullanılmıştır. Beşincisi, çocukluk oldukça yeni bir buluştur ve tarihçilerin çoğu Plumb’ın şu yargısını onaylıyor: “Çocukluk düşüncesi son 400 yıla ait bir Avrupa icadıdır.” (Franklin, 1993, s.21-23). Bugün dünyanın geldiği aşamada Batı’nın kendini kabul ettirmeye çalıştığı modern *çocuk/insan* paradigması karşısında kendi paradigmasını geliştiremeyen medeniyet çevreleri-toplumlar modern paradigmanın dili ve kavramlarının kuşatması altındadır.

Batı’da gelişen modern çocuk hakları dışında diğer medeniyetlerin çocuk hakları temelinde geliştirdikleri değer, ölçüt ve ilkeler yok mudur? Hiç kuşkusuz olgunluk aşamasına gelmiş bütün medeniyetlerin hayat çemberleri içinde çocukla ilgili geliştirdikleri değer, ölçüt ve ilkelerden oluşan zengin birikimleri vardır. Batı, bir yandan çocuk modernleşmesi ile kendi dışındaki medeniyetlerin çocukla ilgili anlayışlarını yok sayarak ve dönüştürerek, öte yandan ise *çocuk/ insan* haklarını “insanın insan olmaktan kaynaklanan hakları” anlayışıyla sınırlandırarak *çocuk/ insan* hakları söylemini geliştirmiştir. Buna karşın diğer kültür ve medeniyetlerin çocuğun değeri ve çocuk anlayışlarındaki farklılıklar ortaya konmadıkça, çocuk haklarını Batı’nın modern çocuk hakları anlayışı ile sınırlandırmak ve çocuk sorunlarının çözümüne yönelmek mümkün değildir. Çünkü her toplumun tarihi, kültürel yaklaşımı ve sorunlarının sosyolojik boyutu farklı olduğu gibi, çocuk sorunlarını çözme yöntemi de farklılıklar içerir.

Çocuk hakları ile ilgili sürece bakıldığında bir yandan çocuğun özne durumuna getirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülürken diğer yandan devlet çocukla ilgili hukuki düzenlemeler yaptığı hâlde, çocuk, devletin nesnesi durumdadır. Youf ve Rollet’in vurguladığı gibi, “Çocuk koruma politikaları çocuğu değil çocukluğu hedef almakta ve çocuk müdahale aracı olmaya devam etmektedir. Çocuk bir ‘kamu malı’ olarak kalmaya devam etmekte ve sonuç olarak devlet yararı çocuk yararına göre öncelikli olmayı sürdürmektedir.” (aktaran Şirin, 2017, s.54). Çocuk haklarının hukuk çerçevesinde en önemli eşiği, “hukuk nesnesi çocuktan hukuk öznesi çocuğa geçiş”i sağlamaktır. Özne çocuk anlayışı, çocuğun yararını idari düşüncelerin merkezine alarak oluşturulan özel bir koruma sistemi geliştirirken, nesne çocuk anlayışı ise diğer yararları çocuk yararına (Şirin, 2017, s.48) öncelemektedir.

Modern dünyada çocuk hakları kuramının merkezî kavramı olan *çocuğun yüksek yararı* kavramının “çocuğu ilgilendiren her tür girişimde gözetilecek husus olması”na karşın; “Çocukların yüksek yararı kavramına ilişkin yorumlar, *Sözleşme*’de yer alan diğer maddelerle güvence altına alınan haklardan ödün verilmesine ya da maddelerin *geçersizleşmesine* yol açamaz” (1998, s.37) görüşü ile bir yandan bu temel ölçütü belirsizliğe iterken, öte yandan “hukuki bağlayıcılığı”nı da zedelemektedir. Çocukla ilgili bütün girişimlerde öncelikli ölçüt olan *çocuğun yüksek yararı* ölçütünün; çocuk merkezli yaklaşımları destekleyeceği, farklı hakların birbiriyle çeliştiği durumlarda bir çözüm bulunmasına katkıda bulunabileceği, Taraf Devletler’in çocuklara sağlanan korumayla ilgili yasaların ve uygulamalarının değerlendirilmesi için bir temel oluşturacağı kabulüne karşın, ölçütün 1990 yılından bu yana uygulanması bir dizi sorunlar içermektedir. Bu nedenler, *çocuğun yüksek yararı* ölçütü uygulanmaya başladığından bu yana, “Çocuğun yüksek yararı kavramının etkisi kendi yararı ile ebeveyn/ aile yararı arasındaki ilişkiyi derinden dönüştürürken, devlet yararı ile olan ilişki ise göreceli bir etkiye uğramıştır” (Şirin, 2017, s.52).

Sonuç olarak, 17. yüzyılda başlayan çocuk modernleşmesinin dili ile sürekli genişleyen modern *çocuk hakları grameri* arasında yakın bir ilişki vardır.

b. Çocuk Haklarının Kaynakları ve İçeriği

Modern *çocuk/ insan* haklarının *çocuk/ insan* anlayışlarının güncellenmeye başlamasıyla ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Geleneksel aile anlayışının çekirdek aile ve bireysel anlayışa doğru evrilmesinin merkezinde en etkili süreç modernleşmedir. Kendi *çocuk/ insan* anlayışlarını güncelleyemeyen kültür ve medeniyetlerin Batı’nın modernleşme tuzağına düşmesi ise kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

Batı’nın güncellediği *çocuk/ insan*, modern seküler anlayışa göre “birey”dir. İnsan haklarının olduğu gibi, çocuk haklarının kaynağını insanın doğasına ve yasal haklara dayandıran bu görüş, Yaratıcı’nın doğuştan bağışladığı haklarla ilgili olarak “eşitlik ilkesi”ni kabul etmekle birlikte, Yaratıcı’dan kaynaklanan hukuku reddetmektedir.

Çocuk haklarının içeriği deyince ne anlaşılmalıdır? Bu sorunun birkaç boyutuna kısaca değinmek gerekirse: Çocuk haklarının içeriği farklı kültür ve medeniyetlere göre incelendiğinde o medeniyetlerin *çocuk/ insan* tasavvurları belirleyici olmaktadır. Çin medeniyetinin eşitlik, Hint medeniyetinin barış, İslam medeniyetinin adalet ve barış; modern Batı medeniyetinin özgürlük idealleri, *çocuk/ insan* hakları anlayışları arasında doğal bir ilişki vardır. Farklı kültür ve medeniyetler de olsa çocuk

haklarına ilişkin ortak değer, ölçüt ve ilkelerin olmasının nedeni *çocuk/ insanın* yaratılıştaki evrenselliğidir. Kültür ve medeniyetlerin *çocuk/ insan* haklarındaki farklılıklar ise bu hakların kaynağı konusundaki farklı inanç, kültürel kod ve gerçeklik farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

İslam medeniyeti ve doğuştan kazanılmış hakları benimseyen medeniyetler, hakların Yaratıcı tarafından ezelden verildiğini, bu nedenle başlangıç aşamasını *cenin haklarının* oluşturduğu; merkez kavramların *adalet ve eşitlik* olduğu; “hak ve sorumluluk eşitliği”nin temel ölçüt kabul edildiği doğuştan kazanılmış hakların devlet dâhil hiçbir güç tarafından yok sayılmayacağı düşüncesine dayanmaktadır. “Çocuğun hak ve mükellefiyetleri birbiriyle mukayese edildiği zaman hakların daha fazla olduğu görülür. Çocuğa mükellefiyetlerine göre fazla hak tanınmış olması onun zayıflığından ve korunmaya muhtaç olduğundandır.” (Çeker, 1990, s.135). Thomas Paine, “insanlığın birliği” noktasında, insanların tümünün *eşit düzeyde* olduklarını; sonraki kuşakların doğum yoluyla değil de, *yaratılış* yoluyla varlıklarını sürdürdüğünü, önceki kuşakların, sonraki kuşakları sadece tarihe taşıdığını, bu şekilde de herkesin eşit haklara sahip olduğunu” savunmuştu. “Sonuç olarak, dünyaya gelen her çocuğun varlığını Tanrı’dan aldığını kabul etmek zorundayız. Dünya ona, ilk ortaya çıkan insana olduğu kadar yenidir ve doğal hakları, ilk insanınkiyle aynı düzeydedir.” (1985, s.89).

Farklı medeniyetlerin *çocuk/ insan* hakları içeriklerinin farklı olmasında *çocuk* sözcüğünün tarih içindeki anlam ve tanımları yanında, “İnsan kimdir?” ve “Çocuk kimdir?” sorularına verdikleri cevaplar belirleyicidir. Bunun yanında çocuk sözcüğünün kökeni ve anlamı-morfolojisi aynı kültür ve medeniyetler içinde değiştiği gibi, çocuk anlayışları da değişebilmektedir. Çocuk konusu bir kültür ve medeniyet dairesinde Allah’ın emaneti, masumiyeti esas alan insanın küçüğü kabul edilirken, modern Batı uygarlığında çocuk yalnızca küçük birey kabul edilmektedir. Sonuç olarak farklı kültürlerin çocuk anlayışları çocuğa verdikleri değer ile çocuğa yüklediği anlamı o kültür ve medeniyetlerin insan anlayışları ve algıları belirlemektedir. Batı merkezli tektipleştirici modern *çocuk/ insan* haklarının evrenselliği iddiası kültürel gerçekliğe de aykırıdır. Buna karşın amaç, *çocuk/ insan* haklarının dayanacağı başta çocuk hukuku olmak üzere, çocuğun doğası ve evrensel doğrulara dayalı değeri ve ortak kabulleri çoğaltmak olmalıdır.

c. Hakların Sınırları

H. Rodham, çocuk hakları deyiminin “tanım peşinde bir slogan” (akt. Franklin, 1993, s.28) olduğunu ileri sürmüştü. Çocuk hakları, kesinlikten yoksun olması yanında, “felsefi, ahlaki ve içerdiği yasal sorular” nedeniyle

de çok bileşenli bir alandır. Çocuk haklarının karmaşasının temel nedeni ise bu bağlamda farklı toplumlarda ve kültürlerde talep edilen hakların çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır.⁴ Çocuk hakları çocuğun doğuştan doğal hakları ve *hayat çemberi* içinde haklarının toplamıdır. Çocuk hakları kültürü, çocuğun gelişmesi, esenliği, insanlaşması ve hayata iyi bir başlangıç yapabilmesini sağlayan doğuştan ve yasal hakların bütünüdür. Çocuk haklarının amacı ise çocukluk çağı boyunca insanlaşma, toplumsallaşma ve özgürleşmeyi sağlamaktır.

Çocuk hakları alanındaki karmaşanın bir diğer nedeni yasal ve manevi haklar ayrımının yapılmış olmasıdır. Yasal bir hak, “ülke yasası tarafından verilen ve uygulanan” bir yetkidir. “Gerçek devletlerin gerçek yasasıdır.” Ancak manevi bir hak, var olan ve hiçbir yasada böyle onay ya da kabul bulamaz. O hâlde yasal bir hak, var olan bir yetkiyi salık verir.” (Franklin, 1993, s.28-29). Bob Franklin’e göre, “Çocuk hakları savunucuları çocukların hem yasal hem de manevi haklarının tanınması ve geliştirilmesi gerektiğini ileri sürdüler, ama özellikle manevi hakları vurguladılar. Ancak, çocukların bazı manevi hakları olduğunu iddia ederek, bu tür hakları kabul edecek ve onları kanuna dönüştürecek yasal değişimleri destekleme yönünde ilerlemek kolay olur.” (Franklin, 1993, s.30). Bob Franklin, 1989’da kabul edilen ÇHS’den önce, çocuk hakları tartışmasında ortaya çıkan sorular karmaşık ve görüşbirliği sağlayıp bu soruları çözecek tek bir cevap, “düz” bir formül olmadığını ileri sürmüştü. *Sözleşme*’ye rağmen yasal ve manevi haklar konusundaki tartışma, *Sözleşme*’de yer almayan manevi haklar nedeniyle sürüp gitmektedir. Bu nedenle de çocuk hakları deyimi hâlâ hem sınırları belirsizdir hem de kesinlikten yoksundur.

Çocuk haklarının sınırlarının sabit değil de değişken olmasının temel nedeni ise çocuk ve çocukluk kavramlarının değişken olmasından kaynaklanmaktadır. Önceki yüzyılda John Holt ve Richard Farson’ın manevi haklar çerçevesinde özgürleştirici hakları ileri sürmeleri, çocuğun özne durumuna gelmesine yönelik bir tercih olduğu savunulmuştu. Holt, “kendini çocuklar için davetsiz sözcü” ilan etmiş” ve oy kullanma, çalışma, mülkiyet, seyahat etme, veli seçme, garanti edilmiş gelir, yasal ve finansal sorumluluk, kişinin öğrenimi üzerinde kontrol ve sürücü belgesi alma hakları”nı savunmuştu (2000, s.118-206). Howard Cohan, “Ben bir hakka eğer herkes sahip değilse bu aynı hakka hiç kimse sahip olmasın demiyorum” diyordu. Laura Purdy ise, “ilkın, eşit haklar, bugün yetişkinlerle çocukları bir

4 Unicef’e göre; çocuk hakları belirli bir eylem ve davranışlardan korunma, belirli şeyleri yapabilme, kendini ifade edebilme ve kendi hayatını ilgilendiren konularda söz sahibi olma ve belirli şeylerden ya da hizmetlerden yararlanma hakları olarak tanımlanıyor.

arada tutan asimetrik yasal bağları zedeleyerek, haklı ebeveyn otoritesini” zayıflatacağını ileri sürüyordu.

Purdy, çocukların özgürlüğünün ebeveyn ve öğretmen otoritesini zayıflayacağını ileri sürse de “otorite”yi nasıl ele alacağını açıklamadığı için “otorite”yi sorun olarak görmüyor (Matthews, 2000, s.88-92). *Çocuk/insan* haklarının manevi ve özgürleştirici haklar boyutu ile sözleşme/beyannamelerdeki haklar dizgesi arasındaki farklılıkları gidermeye yönelik çalışmalar da Batı merkezli bir süreç içinde tartışılmakta ve sürdürülmektedir. Manevi ve özgürleştirici haklara diğer medeniyet çevrelerinin yaklaşımı ortaya konmadan *çocuk/insan* haklarının işlevi sınırlandırılmış olacağı gibi, bugün için bu sınırları aşmak için yeni bir açılmadan söz edecek durumda değiliz.

Holt ise, “bizim yapmamız gereken şey” diyordu, “kendi hakkındaki seçimleri çocuğa bırakmak. Devlet ise bu seçimler için yardım sağlamaya karar verebilmelidir. Ancak bu seçimleri zorunlu yapmamalıdır. Çocuğa sağladıkları dışında da seçimler yapma iznini vermemelidir. “Hayır!” diyebime hakkını vermemelidir. İddiam şu ki yetişkinlerin sahip olduğu her türlü hak, öncelik, görev ve sorumluluk genç insanlar tarafından da *sahiplenilmelidir*; kaç yaşında olursa olsun, isteyen herkes, bu yukarıdakilere sahip olabilmelidir.” (2000, s.115; akt. Matthews, 2000, s.86). Çocuklara yetişkin haklarının verilmesi için yaş sınırının kaldırılmasını önerenlerin *çocuk algıları* örtüşmüyor. Yaş farkının aşağılara çekilmesini savunanlar, görüşlerini çocuğun yetişkinlerin aldığı sorumluluğu yerine getirebileceği görüşüne dayandırıyorlar. Bu görüşe çocuğun önce *şimdiki* zamanının ve çocukluğunu yaşamının önemini ciddiye almadığı gerekçesiyle çekinceli yaklaşanlar ise çoğunluktadır.

Birinci grup çocuk hakları savunucuları çocuğa medeni, sosyal, kültürel ve ekonomik hakların tanınmasını savunurken, ikinci kümenin savunduğu özgürleştirici ve politik haklara çekinceli davranıyorlar. Birinci ve ikinci kümenin görüşlerini birbirine aykırı görmek yerine, bu görüşleri birbirine yaklaştırmak için de çaba gerekiyor. Korumacı hakları savunmak ne özgürleştirici hakları dışlamalı ne de özgürleştirici hakları savunmak korumacı hakları dışta tutmayı gerektirir. Nesne çocuk anlayışından özne çocuk anlayışına geçişi engellemek, çocuğu özgürleştirici haklardan mahrum bırakmak, erken uyarılan yeni çocukluğun sosyalleşme sürecini engelleyici bir tutumdan öteye geçemez. Çocuk hakları çerçevesinde ilgisizlik sarmalını kaldıracak ve zihniyet dönüşümünü sağlayacak olan ise korumacı ve özgürleştirici çocuk hakları anahtarının bir ülkenin *çocuk hakları haritası*’nda etkin duruma getirilmesidir.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) ile 1924 *Cenevre Bildirgesi* ve 1959 *Çocuk Hakları Beyannamesi* arasındaki en temel üç farktan söz edilebilir: 1924 ve 1959 metinlerinde çocuk yaşının başlangıcı ve bitişi belirlenmemiştir. 1924 bildirgesi koruma ve sağlık; 1959 beyannamesi ise koruma, sağlık ve eğitim odaklıydı. 1989 *ÇHS*'nin temel karakteri şöyle özetlenebilir: Çocuk haklarının dayanması gereken değer, ölçüt ve ilkeler, çocukla ilgili bütün güncel, değişken uygulama ve düzenlemelerin gerekçesi ve yön belirleyicisi özelliğindedir.

Çocuğun *öncelikli* yüksek yararına dayalı (sıra gözetmeden) hakları;
a) Çocuğun yaşaması, sağlığının korunması ve gelişmesi (hakkı);
b) Çocuğun kamu ve özel hayatında güvenliği, katılımı, etkinliği, eşitliği (hakkı); c) Hiçbir çocuğa kültür, siyaset, ırk, din, cinsiyet, engellilik ayrımı yapılmaması; hiçbir çocuğun dışlanmaması (hakkı); d) Çocuk kimliği ve kültür öğelerinin korunması, savunulması (hakkı). Bu haklar, insan hakları bağlamında mutlak değerler olarak tüm devletler ve toplumlar için geçerli ve ortak sabit maddelerdir. Bu kısımdaki ilke ve uygulamalar, gündelik sorunların çözümüne yönelik ilke ve düzenlemelerin gerekçesini/ yorumunu oluşturur ve yönlendirir (2011: 20). Eugene Verhellen, *Sözleşme*'yi üç hak grubu içinde yorumluyor: Tedbir; çocuğun eğitim, sağlık, yeterli bir standartta yaşama ve sosyal koruma gibi temel ihtiyaç ve hizmetlere erişim hakları. Koruma; çocuğun kötü muamele, istismar ve sömürü gibi şiddetin her türlüünden korunma hakkı. Katılım; çocuğun sesini duyurma ve karar verme süreçlerinde yer alma hakkı (2009-2011, s.2).

ÇHS'nin kabulünden önce çocuk hakları genel olarak dört ayrı haklar kategorisi içinde gruplandırılıyordu.⁵ Dörtlü gruplandırmaya göre çocuk hakları; refah hakları, bütün çocukların beslenme, tıbbi hizmet, barınma ve eğitim ihtiyaçları; korumacı haklar, çocukları yetersiz ilgiden, ev içindeki ihmal, fiziksel ya da duygusal kötü muameleden ya da herhangi başka bir tehlikeden koruyacak haklar; yetişkin hakları, yetişkinlerin sahip oldukları haklara çocukların da sahip olmaları; ana-babalara karşı haklar, çocukların var olan reşitlik yaşına ulaşmadan önce anababaları karşısında daha fazla bağımsızlığa sahip olmaları gerektiğini -ne yenileceği, çocuğun saçlarının ne kadar uzun olacağı, hangi televizyon programlarının seyredileceği gibi meselelerden evi terketmek ya da kürtaj yaptırmak gibi- haklar konusunda çocuklara karar alma özerkliği tanıyan haklar (Franklin, 1993, s.30-32). *Sözleşme*'den sonra çocuk hakları için oluşturulan yeni kavramlaştırma

5 Bu gruplandırma Freeman'ın geliştirdiği (The Rights and the Wrongs Of Children) çerçevede ve Wald'ın (Children's Rights) yaklaşımında tercih edilmiştir.

yanında temel ölçüt ve ilkeler üzerinden yol haritası belirlenmiş ve çocuk haklarının çocuk hukuku ilişkisi de yeni boyutlar kazanmıştır.

Çocuk Hakları Sözleşmesi, ölçüt ve ilkeleri ile çocuklar için ortak kabullerdir; ancak bu ortak kabullerin sınırı yoktur. *Sözleşme*'de, çocuklar için 'ortak iyi'nin elde edileceği öngörülmüyor. Bugün artık şunu çok iyi biliyoruz: Çocuk hakları, çocukla ilgili hakları çocuk ve yetişkinler bir kültür olarak yaşamadıkça ve benimsemedikçe bu hakların hayata geçmesi ihtimali çok zayıftır. Çocuk haklarının gerçek hayat bilgisine dönüşmesi ise ancak kültürel ortamla ve eğitimle gerçekleşebilir.

Haklarını bilen bir çocukluk için çocuk hakları madalyonunun bir yüzü *şimdi* ise diğer yüzü *gelecektir*. Çocuk ve çocukluğun anlamı ve gerçek hayat bilgisi olan çocuk haklarının kozasını öğrebilmesi ise dünyanın görüş birliği içinde *çocukta* ve *çocuk gerçeğinde* buluşmasıyla mümkün olabilir...

Çocuk/ insan haklarının sınırları konusu da Avrupa merkezli bir tartışmadır ve diğer medeniyet çevreleri bu yönde öncelikli bir gündemden hâlâ yoksundurlar. İnsan hakları doktrini gibi çocuk haklarının kavramlaştırılmasına Batı kültürü ve modern çocuk paradigması egemendir. Önceki yüzyılda insan hakları doktrini tek bir medeniyet vurgusu ve seküler temeli yanında Batı merkezli bir dünya uygarlığı ütopyasına dayanıyordu. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde bir ara soru daha sorabiliriz: Batı dışı medeniyetler önceki yüzyılın köklü hesaplaşmasını gerçekleştirebilecek mi?

Batı'da *çocuk/ insan haklarıyla ilgili ilk tartışma*, hakların Yaratıcı'nın insana bağışladığı değişmez haklar olduğunu savunanlarla, bu hakların kaynağının insan olduğunu savunanlar arasında başladığı günden bu yana sürmektedir. Geleneksel ailenin çekirdek modern ve postmodern aileye evrilişi, değişen çocuk-yetişkin anlayışları, devletlerin örgün eğitime ve okula yüklediği kalıplı işlev, bir yandan çocukların çocuklaşmasını hızlandıran popüler çocuk kültürü ve medya, öte yandan yavaş da olsa çocuk hukukunun gelişmesi ve çocukların yasal haklara kavuşması Çocuk Hakları Hareketi'ni gündeme getirmiş oldu. Bu noktada tartışmanın boyutunu ortaya koymak bakımından Gareth B. Matthews'ün iki sorusunu tekrar sorabiliriz: "... çocuğun bugün kullanmadığı hakları tanınmalı mıdır? Çocuk, bugün geç yaşta sahip olabildiği haklara erken yaşlarda sahip olmalı mıdır?" Matthews, "Evet" cevabı için şu gerekçeyi ileri sürmüştü: "Toplumumuzun her geçen gün çocuk haklarını nasıl daha da ciddi bir biçimde ele aldığını, çocuk haklarının nasıl gittikçe artan biçimde tanındığını ve bu hakların sahiplenilmesinin nasıl gittikçe daha erken yaşlara indirileceğini gösterdim." (2000, s. 94-95) diyordu. Fakat tartışma henüz bitmemiştir. Çünkü bir

yandan yeni çocukluğun haklar sarmalı genişlerken öte yandan çözülmesi gereken sorunlar da artmaktadır.

Gareth B. Matthews, çocuk haklarının genişletilmesini savunularla karşıtları arasındaki tartışmada felsefi bir ortak yol bulunabileceğini, hakların genişleme eğilimi içinde olduğunu savunarak iki etik ilke konusunda düşünülmesi gerektiğini öneriyor: “Erkinlik ilkesine göre, akıl sahibi her varlık, kendisinin bilincinde olmalıdır. Ebeveynlik ilkesine göre ise her bireyin erkinliği, eğer kendi iyiliği gerektiriyorsa sınırlanmalıdır.” (2000: 84). Matthews’ün üzerinde düşünülmesi gereken iki ilke önerisi de Batı merkezli tartışmaların bir ürünüdür. Oysa çocuk haklarıyla ilgili tartışma küresel ölçekte ve medeniyetlerin değişen *çocuk algısı* üzerinden yapılması gerekmektedir. Çünkü çocuk haklarının felsefi boyutları üzerine- özellikle manevi hak talepleri konusunda görüş ayrılıklarının çoğalması bir yandan çağımızda çocuğun ve çocukluğun durumu, diğer yandan modern kültürün çocuğu ve yetişkini dönüştürmesinden kaynaklanmaktadır.

Çocuk hakları bağlamında yapılan bir diğer tartışma ise yasal ve manevi olmayan hak tartışmasıdır. İster Yaratıcı’nın bağışladığı haklar, isterse hukuk çerçevesinde kabul edilen yasal haklar olsun, bu haklar çocuk hukukunun ayrılmaz bir parçası oldukları gibi, aynı zamanda çocuk ve çocuk esenliğinin hukuki teminatlarıdır. “Çocuk haklarını koruyan hukuk kuralları, çocuğun değerini korumanın araçlarıdır.” (Akyüz, 2010, s.3). Çocuk haklarının korunması, çocuk, hak ve korunma kavramlarını da içermektedir. Çocuğun korunması haklarının *hayat çemberi* içinde yaşanması ile mümkün olabilir. Hiç kuşku yok ki çocuk haklarının korunması ve hayata geçmesi için hakların aile, okul, toplum ve devlet bileşenleri arasındaki kültürel ortamın hazır olması gereklidir.

Öteden beri bir yandan doğuştan kazanılmış ve yasal haklara dâhil hakların, diğer yandan manevi çocuk haklarının yasalaşması için de mücadele edilmektedir. Yasal hak, “devletlerin gerçek yasası” olduğu gibi, “ülke yasası tarafından verilen ve uygulanan yetki”, manevi hakkı yasalarda onay ya da karşılığı olmayan -çocukların oy ve araç kullanma, mülk edinme, çalışma, öğrenimini denetleme v.d.- çocuklarla yetişkinlerin aynı haklara sahip olmasını talep edenler savunmaktadır. “... yasal bir hak, var olan bir yetkiyi tanımlar; manevi bir hak ise doğrulanabilir bir yetkiyi salık verir. Yasal haklar ayrıca uygulanabilirlik ve kanıtı özellikleriyle manevi haklardan ayrılırlar. Yasal bir hakkın hukukun adli mekanizması aracılığıyla uygulanabilir olması zorunludur, oysa manevi bir hak her zaman uygulanamaz.” (Franklin, 1993, s.28-29). Yasal ve manevi çocuk hakları alanındaki gerilimi azaltmak için, çocuğu bir insan kabul ederek çocuk

ve çocuk haklarıyla ilgili yaş sınırının kaldırılması ise en az taraf bulan görüşlerden biridir.

Çocuk hakları ile çocuk hukuku ilişkisi çocuk haklarının gündeme gelmeye başlamasıyla kuramda tartışılmaktadır. Hukuk gibi, çocuk hukuku deyimini de geniş anlamda çocuk hukuku, dar anlamda ise çocuk hakları için kullanılmaktadır. Çocuk hukuku, “objektif ve geniş manada, çocuğun hukukî durumunu tespit eyleyen hukuk kurallarının bütünüdür.” (İnan, 1968, s.21). Buna karşılık, çocuk hukukunu “devletçe tanınan” ve *Çocuk Hakları Sözleşmesi* ile başlatan, “devletçe tanınmış herkesçe uyulması yine devletçe zorla (yaptırımla) sağlanmış olan davranış kuralları anlamına gelen “hukukun” çocuklara özgü dalı olarak tanımlayan ve “çocuk hukukunun başlıca konusu çocuk haklarıdır” (Erozan, 2005, s.1-9) görüşüyle sınırlandıran yaklaşımlar da vardır.

İnsan haklarının, insan hakları hukukunun, çocuk haklarının da çocuk hakları hukukunun alt başlığı olarak düşünülmesi gerekir. İnsanlık hukuki hakları insan haklarıyla sınırlı olmadığı gibi, çocuk hukuku da çocuk haklarından üst bir kavramdır. “Çocuk hukuku çocuk hakları ile sınırlı olmadığı gibi, çocuk hakları salt bir hukuk konusu değildir. Çocuk hakları hukuku kavramı da çocuk hukuku kavramını karşılamamaktadır.” (Şirin, 2016, s.53).

Gérard Mendel, çocuk hukuku altın kuralı için önerdiği “çocuk ne ailesine aittir, ne devlete, yalnızca kendi kendine aittir” kuralını şöyle yorumluyor: “Çünkü kapitalist toplumda çocuk özel mülkiyetin özel biçimidir, sosyalist ülkelerde çocuk topluluğa aittir ve topluluğun çocuk üzerinde hakları vardır, yalnız bu haklardan bir kısmını gözetim altında ana-babaya verir.” (1982, s.156).

Çocuk Hukuku, özellikle çocuk haklarını merkeze alarak Medeni Hukuk, İdare Hukuku, Ceza Hukuku ve Anayasa Hukuku vd. ile çocuğa bütünsel bir felsefe ve bakışla var olabilir. Çocuk hakları hukukunun, modern hukukta “ulusal ve uluslararası hukuk metinleri ile tanınan çocuklara özgü hakları” incelediği ortak kabulü dikkate alınır, çocuk hukuku, “çocuktan yana, çocuğun yararını ve esenliğini gözetilen bir hukuk felsefesi üzerinde özgün bir hukuk dalı” olarak gelişebilir.

Çocuğun bütün hukuk dallarında görünür olabilmesi için çocuk hukukunun “yönlendirici ve yön gösterici” bir işlev üstlenmesi yanında, “çocuk-devlet ilişkisine farklı bir perspektif” getirmesi gerekir. “Çocuk hukuku, çocuk hakları ile sınırlı kalmayarak bütün hukuki süreçlerde çocuğu bir hukuk öznesi olarak kabul eden; farklı hukuk dallarının çocukları ilgilendiren konularını alt alta toplayarak özgünlükten uzak derleme hukuk anlayışını

kabul etmeyen; “küçük” kelimesi yerine “çocuk” kelimesini hukuk kavramı olarak kabul eden; kamu hukuku-özel hukuk ayrımı ile kendini sınırlamayı kendine özgü ilkelerini ortaya koyan bütüncül bir hukuk anlayışını yansıtan; teknik bir hukuk branşı olmanın ötesinde çocuğun hak sahibi bir hukuk öznesi olarak kabulünü savunulması gereken ideal olarak benimseyen hukuk dalıdır.” (Şirin, 2016, s.58).

Sonuç Yerine

Çocuk Hakları İçin Birkaç Öneri

Modern çocuk paradigması kabul edilen *ÇHS* çerçevesinde yapılan bir dizi tartışma vardır: Bu tartışmaların boyutu ve her medeniyet çevresinin itirazları ayrıca incelenmeye değerdir. Sharon Stephens’in *ÇHS* için yaptığı şu tespit önemlidir. *ÇHS*, başat Avrupa kavramlarıyla oluşturulmuştur. Bu sözleşme, evrensel, bireysel bir çocuğu var sayar. Farklı toplumların özelliklerini dikkate almaz (Mayall’den akt. Güçlü, 2016, s.7). *ÇHS*, felsefi söylemden başlayarak değişen toplum ve çocuk sorunlarından uygulanma yöntemine ve Batı dışı toplumların katkısının alınması aşamalarına kadar içerdiği sorunların ayrıca incelenmesi gerekmektedir.

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin (*ÇHS*) evrensel değerlere dayalı ölçüt ve ilkeleri bütün insanlık için geçerli olması gerekir. Doğum sonrası kazanılmış haklara dayalı “çocuk-insan hakları” belgelerine itirazın temel nedeni, doğum öncesi haklara -cenin hakları- yer vermemiş olmalarıdır. Bu eksikliğe itirazın nedeni ise antik medeniyetlerden bu yana “nüfus planlaması”nı ortaya koyan hiçbir evrensel değer olmayışıdır. *ÇHS*’nin medeniyetlerin çocuk-insan kozasını ören aile kurumuna at gözlüğüyle bakma anlayışına göre hazırlanmış olması ise başlı başına sorun teşkil etmektedir. Güç koşullardaki çocuklar konusunda ailenin merkezde olması gerekirken, bu görev, tarih boyunca bu işlevi yerine getirememiş olan “devlet”e verilmiştir. *ÇHS*’nin en temel açmazı ise “vicdan ve din özgürlüğü” kavramına yer verdiği hâlde, anne ve babanın çocuğun din eğitimini verme hakkını göz ardı eden seküler bir anlayışla hazırlanmış olmasıdır.

Önceki yüzyılda başlayan insan hakları ve çocuk hakları söylemiyle insan hakları hukuku ve çocuk hakları hukuku ne insan hakları ne de çocuk hakları bağlamı içindeki çocuk sorunlarını çözebilmıştır. Batı merkezli modern insan hakları kültürünün merkezine yalnızca hukuk yerleştirildiği için dünyanın insan hakları sarmalı genişleyerek daha da griftleşmiş, Batı dışı kültür ve medeniyet çevreleri kendilerine özgü çözümleri üretemez duruma gelmiştir.

Modern Batı uygarlığı insanlığı bir bütün olarak gören bir anlayışı ortaya koyamadığı için insan hakları ve çocuk hakları söylemi başarılı olamamıştır. Bir medeniyetin değeri “bütün insanlığı birleştirecek, barışı ve adaleti kuracak, birey ve toplumların huzurunu sağlayacak bir inanç ve ahlak nizamı olmasından” kaynaklanır. “Batı medeniyetinin ruhu, bu değeri taşıyamayacak kadar çarpılmıştır. Bugün insanlığın meselelerine çare bulunamaması bilgi azlığından değil, değer sistemlerinin çarpıklığındandır. Onun için Birleşmiş Milletler birleştiremiyor. Dünyaya hâkim olan Batı uygarlığına mensup siyasal güçlerin değer sistemlerinin ikiye bölünmüş olduğu meydana çıkmıştır.” (Özakpınar, 1999, s.122-123). İnsan hakları eleştirisinin yalnızca modern Batı uygarlığı üzerinden yapılması da eksik ve yanıltıcıdır. Her medeniyet çevresi insanı merkeze alarak öncelikle kendi insan hakları paradigmasını güncellemeye yönelmedikçe sarmala dönüşen evrensel insan hakları söyleminden sonuç alınma ihtimali çok zayıftır.

Dünyada bir yandan çocuk sorunlarının çocuk hakları düzleminde algılanmasına yönelik yaklaşım, diğer yandan “çocuk sorunlarının çözümüyle ilgili temel ilke ve değerlerin hukuk düzeyinde gündeme” getirilmesi ve diğer toplum bilim alanlarının “çocuk sorununa ilgisi mevcut hukuki çerçeveye bağlı ve bu çerçevenin boşluklarını doldurmakla sınırlı” olması çocukla ilgili bütün kök sorunları çözümsüzlüğe itmektedir. “Çocuk sorunlarının, toplum ve uygarlık örgütlenmesinden bağımsız, kendi doğuş koşulları ve kaynağı dışında, salt hukuk düzeyinde ele alınması kendi başına tartışılması gereken bir konudur. Söz konusu bakış açısı sorunun çözümü bir yana, yeni sorunların kaynağını oluşturmaktadır.” (Eğribel, 2011, s.315).

Modern insan hakları söylemi, aynı zamanda “Batı dışı uygar bir hayat”ın mümkün olmadığını iddiasını sürdürdükçe ve Batı dışı toplumlar bunun toprağa dayalı çağlar boyunca mümkün olduğunu ve bugün de bu anlayışın dayandığı temel ölçüt ve ilkeleri güncelleyerek ve insanlığın geliştirdiği evrensel değerlere yaslanarak mümkün olabileceği düşüncesini ve uygulamasını *hayat çemberi* içinde ortaya koymadıkça *çocuk/ insan* hakları çemberinin Batı merkezli döngüsü devam edecektir. Bu noktada Ertan Eğribel’in iki ana sorusu bugün de güncelliğini korumaktadır: “Mevcut düzen içinde uygarlık dışı, uluslar ötesi yeni bir kategori olarak çocukluk mu? Yoksa, uygarlık krizini aşacak yeni bir dünya mı?” (2011, s.315). Bu yazı boyunca vurguladığımız gibi, bu iki sorudan önce her kültür/medeniyet çevresi *çocuk/insan* anlayışı ve algısını güncellemeden bu soruların cevabını bulamayacaktır. Çünkü sorun hem bütün medeniyetleri kapsayıcı hem de küresel bir insanlık sorunu hâline gelmiştir.

Yüzyıllık dönem içinde geliştirilen *Sözleşme* ve *Bildirgeleri* Batı dışı toplumları uygarlaştırma enstrümanı olarak kullanan Batı karşısında bugüne

kadar felsefi bağlamda köklü itirazlarını yapamayan kültür/ medeniyet çevreleri kültürel ve pedagojik savunma hattı geliştiremedikleri gibi yeni bir örgütlenmeyi de sağlayamamışlardır.” Batı kendi gücüne büyük bir güven duyarken, yeni bir alternatif dünya düzeni öneremeyen Batı dışı toplumlar da (belli bir teslimiyet içinde) var olan dünya dengeleri içinde yer edinme çabasındadır.” (Eğribel, 2011, s.315). Sonuç olarak Batı, ‘hak’lar söylemi üzerinden dünyayı uygarlaştırmayı sürdürmektedir. ‘Hak’lar söylemi hâlâ modernleşmenin en etkili ve dönüştürücü yüzünü oluşturmaktadır. ‘Hak’lar söyleminin küreselleşme döneminde daha da etkili duruma geldiği söylenebilir. Çünkü modern Batı uygarlığı dışındaki medeniyetlerin ekonomik, siyasi, hukuki arka plan yanında eğitim ve kültürel boyutları da hak’lar söyleminin kuşatması altındadır.

Çocuk sorunları tarih boyunca sürdürülen çocuk anlayışı ve algısının bir sonucudur ve bu sorunlar ertelenerek günümüze kadar ulaşmıştır. Modernleşme döneminden bu yana *çocuk/ insan*la ilgili geliştirilen paradigmlar, *çocuk/ insan* sorunlarının *çocuk/ insan* hakları çemberi içine alınması sağlanmış olsa da ilgili sorunların çözümü ertelenerek bugüne gelmiş oldu. Tarihsel olarak *insan/ kadın* hakları söyleminin devamı olan çocuk hakları, ne dünya sisteminden bağımsızdır ne de çocuk sorunları bu sistemin geliştirdiği pedagojiyle çözülebilir. Batı uygarlığı dışındaki tüm medeniyetlerin zengin *çocuk/ insan* birikimi ile geliştireceği *çocuk/ insan* paradigmlarına dayalı küresel örgütlenme boyutunu yapılandıracak irade ortaya çıkmadan insanlığın yaklaşmakta olan daha büyük krizi de önlenemeyecektir.

İnsanlık medeniyet tarihi boyunca merkezî kavramı *insan* kabul edilmiştir. *Çocuk/ insan* hakları sarmalının çözümü insanlığın şimdiki zamanı kadar geleceğine yönelik kaygısıyla da birebir ilişkilidir. Eğribel’in vurgusuyla belirtmek gerekirse, çocuk hakları ve sorunu bir uygarlık ve gelecek sorunu olduğu için çözümü de bu düzeyde ortaya koymak gerekir: “Çocuk hakları dünya uygarlığı ve geleceği sorundur. Günübürlük, verili sorunların saptanması ve rehabilitasyonu ile soruların niceliksel temelde çözümü, sayısal takibi, “ölçümün ötesinde mevcut sorunlar üzerinde etkili olacak, niteliksel bir sıçrama yaratacak, çocuk hakları kültürü ve eğitici, kalıcı, etkin bir örgütlenme yapısının ortaya konması gerekir.” (2011, s.332).

Dünya, tarih boyunca hiç bu kadar egemenlik ilişkileri ağıyla kuşatılmamıştı. 21. yüzyılda insanlığın karşı karşıya geldiği büyük krizi aşmak mümkün olabilecek mi? Bütün medeniyet çevrelerinin ve toplumların *çocuk/insan hakları* üstbaşlığı altında savunma hattı geliştirmedikçe içinde bulunduğunuz büyük kriz daha da büyüyecek ve çaresizlik sarmalının genişlemesi hızlanacağı için çocuk yüzlü devrimler de ertelenmiş olacaktır.

Çocuk hakları ile ilgili birkaç tespiti daha not düşmekte yarar var: Çocuk hakları düşüncesi modern Batı uygarlığının üstünlüğüne indirgenemez. Çocuk hakları söylemi Batı dışı medeniyetlerin de katkısı ile yenilenmeli ve geliştirilmelidir. Çocukla ilgili toplumsal sorunlar küresel sistemin belirlediği sınırlar içinde çözülememiştir. Dünya ekonomik ve siyasi düzeni hem çocuk sorunlarının hem de çözümün adresi oldukça küresel çözüm mümkün değildir. Küresel sistemle kurulacak ilişkiden çocuklar için ortak iyilere ulaşılabileceği iddiası 1980'den bu yana tekrarlandığı hâlde dünya çocukları için hiçbir konuda “ortak iyiler”e ulaşılamamıştır. Dünya çocuklarının durumu *Sözleşme*'nin kabul edildiği 1989'dan öncekinden daha iyi durumda -Çocuğun İyi Olma Hâli Endeksi çerçevesinde- değildir.

Dünya çocuk gerçeğini anlamaya yönelmek için iki boyutlu bir düzlem içinde gerçekleşecek eleştiriye odaklanılması gerekir. Hiç kuşkusuz asıl ve birinci eleştiri odağı, içinde yaşadığımız ekonomik, sosyal ve siyasi düzendir. Küreselleşen dünya düzeni çağımızın bütün sorunlarının da kaynağıdır. Düzen eleştirisine yönelmeden ve sonuç almadan *çocuk/insan* sorunlarının evrensel enstrümanlarla çözülebileceği iddiası gerçekçi değildir. İkinci eleştiri odağı *Çocuk Hakları Sözleşmesi*'dir (1989). *ÇHS*, tıpkı *İnsan Hakları Beyannamesi* (1948), *Çocuk Hakları Beyannamesi* (1959) gibi, hiçbir kök sorunun çözülmesini sağlayamamıştır. *Çocuk/insan* hakları söyleminin ölçüt ve ilkeleri ortak kabul gördüğü hâlde niçin sonuç alınmadığı konusunun ayrıca ve etraflıca irdelenmesi gerekir.

Modern çocuk paradigmasına dayalı olarak geliştirilen *ÇHS* ölçüt ve ilkeleri yanında uygulama/izleme/denetleme sistematizini de içermektedir. Medeniyetler üstü ve modern-evrensel anlamlar yüklenen bu Sözleşme, devletin uygulayacağı hukuki çerçeveden oluşmaktadır. 1948'den bu yana “insan hakları” söyleminde olduğu gibi, *ÇHS* de yalnızca 0-18 yaş grubu çocuk sorunlarının çözümüyle sınırlıdır. Diğer sözleşmelerde olduğu gibi, *ÇHS* bir yandan çocuk sorunlarının çözülmesine yönelik bir işlevle dünya sisteminden kaynaklanan problemlerin üzerini örterken diğer yandan ise Batı dışı medeniyetleri de egemen sistemin ilişkileri içinde yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır.

Hiçbir çocuk sorunu sosyolojik anlamda toplumsal, ekonomik ve politik boyutu ile ilişkilendirilmeden açıklanamaz. Her toplum sorunu ülke, ülke sorunları ise içinde yaşadığımız dünya sisteminin egemenlik-iktidar ilişkileri dikkate alınmadan insan hakları, kadın hakları, çocuk hakları yanında çevre hakları ve hayvan hakları söylemleri ile sonuç alınamayacağına ortaya çıktığı bir dönem içindeyiz. Modern dünyada “bireysel haklar” söylemi devlet ve hukuk çemberi içinde kaldıkça, *çocuk/insan* hakları sorunlarının temel nedeni ve sonucu olan dünya sistemi güçlenmeye devam edecektir.

1990'lardan bu yana başlayan ÇHS eleştirisini günümüzde haklı çıkaran birçok gerekçeden söz edilebilir. Asıl olan ise ÇHS döneminde dünya çocuk sorunlarının çözülememiş olması yanında bu sorunların çeşitlenmesi ve yaygınlaşmasının engellenememiş olmasıdır.

21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda insanlık medeniyetinin aynı okyanusta yüzmesi için *çocuk/insan hakları* eleştirisi beş temel üzerinde geliştirilebilir: İnsan hakları, çocuk hakları, kadın hakları söylemi -bütün beyanname, bildirme, sözleşme ve acil eylem planlarının- içeriği *evrensel çocuk/insan hakları grameri* çerçevesinde bireysel, toplumsal ve küresel neden-sonuç ilişkisine göre ve bütün medeniyetlerin katkısı ve katılımıyla yeni bir felsefi boyuta kavuşturulması. Çocuk haklarının kuramsal, uygulama, izleme/ denetleme süreçlerinin çocuklarla birlikte gerçekleşmesi amacıyla çok boyutlu çocuk bakışı anlayışı sistematığının kurulması. *Çocuk/insan hakları* alanında BM yapısı dışında çocuk ve yetişkin katılımıyla gerçekleşecek sivil- özerk örgütlenme -Dünya Çocuk Hakları Örgütü Elçiliği gibi- çok yönlü ve katılımcı demokrasi işlevine dayalı bir modelin geliştirilmesi.

Çocuk meselesine yönelmek çocuk anlayışı ve çocuk bakışı yanında medeniyet ölçekli yaklaşımla birlikte *evrensel çocuk/insan hakları grameri'*ne dayalı bütüncül bir felsefeyi de gerektirdiği için yaşadığımız çağın sistem kuşatması ve sorunların kaynağı olduğu dikkate alınmadan ne kadar etkin kullanılırsa kullanılsın, tek başına hiçbir beyanname/bildirme/sözleşme üzerinden sonuç alma imkânı yoktur. Yaşayan her medeniyet çevresinin *çocuk/insan hakları politikası* geliştirmeye yönelmesi ilk ön koşuldur. Her medeniyet çevresi, hayata geçirmek için hedeflediği adalet, eşitlik, özgürlük, esenlik, iyilik ve barışa katkısını küresel ölçekte ortaya koymadıkça küresel sistemin kuşatması önlenemez ve zaten de önlenememiştir. Çünkü dünya çocuk sorunlarının merkez üssü, egemenlik ilişkisine dayalı küresel dünya düzenidir. Sonuç: Sadece doğmuş değil doğacak çocuklarımıza karşı sorumlu olduğumuzu hatırlatmakla yetinirsek insanlığın *hayat çemberi* daralacağı gibi, aynı okyanusta yüzmek hayalimiz de gerçekleşmeyecektir.

Kaynakça

- Adler, A. (1981). İnsanı Tanıma Sanatı (S. Başar, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akyüz, E. (2010). Çocuk Hukuku/ Çocukların Hakları ve Korunması. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Avrupa Konseyi (2008). Çocuklar İçin ve Çocuklarla Birlikte Bir Avrupa İnşası (2009-2011) (H. Ç. Yentürk, Çev.).
- Badinter, E. (1992). Annelik Sevgisi/ 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygu Tarihi (K. Çelik, Çev.). İstanbul: Afa Yayınları.
- Boudrillard, J. (2004). Tam Ekran (B. Gülmez, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çecen, A. (1995). İnsan Hakları. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Ceker, O. (1990). İslam Hukukunda Çocuk. İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Eğribel, E. (2011). Türkiye Çocuk Hakları Anlayışı İçin Önsöz Yerine: Mevcut Düzen İçinde Uyarlık Dışı, Uluslar Ötesi Yeni Bir Kategori Olarak Çocukluk mu? Yoksa Uyarlık Krizini Açacak Yeni Bir Dünya mı?. A. Gülan, M.R. Şirin, M.C. Şirin (Yay. haz.). *I. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi Yetişkin Bildirileri Kitabı (C.2)* içinde (s.315-324). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Eğribel, E. (2011). Türkiye Çocuk Hakları Kültürü Stratejisi ve Uygulama Planı (2012-2016) -Bir Öneri-. A. Gülan, M.R. Şirin, M.C. Şirin (Yay. haz.). *I. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi Yetişkin Bildirileri Kitabı (C.2)* içinde. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Eğribel, E. (Tarihsiz). Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı/ Doğu-Batı Farklaşması ve Hukuk, Hukuk Sosyolojisi Ders Notları.
- Erdogan, M. (2015). Anayasal Demokrasi (12.bs.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Franklin, B. (1993). Çocuk Hakları (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gözler, K. (2018). Anayasa Hukukunun Genel Esasları (10.bs.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Güçlü, S. (2016). Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları. *Sosyoloji Dergisi Armağan Sayısı*.
- Hatemi, H. (1988). İnsan Hakları Öğretisi. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hatemi, H. (1996). İslam'da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramları. *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları Bildiriler Kitabı* içinde. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatemi, H. (2005). Doğal Hukuk, Ancak Allah'tan Kaynaklanan Hukuktur. *İnsan Hakları Araştırmaları Dergisi*, 5.
- Heywood, C. (2003). Baba Bana Top At!/ Batı'da Çocukluğun Tarihi (E. Hoşsucu, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hodgkin, R., Newell, P. (haz.) (1998). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı. Ankara: Unicef Türkiye Temsilciliği Yayını.
- Holt, J. (2000). Çocukluktan Kaçış (S. Yılandı, C. Aksoy, Çev.). İstanbul: Beyaz Yayınları.
- İnan, A. N. (1968). Çocuk Hukuku. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- İslam ve İnsan Hakları (1995). (T. Yücel, S. Karakurt, Çev.). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Karaman, H. (1996). İslam'da İnsan Hakları. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Korczak, J. (2011). Çocuğun Saygı Hakkı (B. Durmuş, M. C., Şirin, Çev.). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXIX, 1-2, 1199-1208.
- Mathieu, J. L. (1994). Uluslararası Alanda İnsan Hakları (G. Üstün, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Matthews, G. B. (2000). Çocukluk Felsefesi (E. Çakmak, Çev.). İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- Mourgeon, J. (1991). İnsan Hakları (A. Ekmekçi, A. Türker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özakpınar, Y. (1999). Bir Medeniyet Teorisi/ Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Paine, T. (1985). İnsan Hakları (H. Sarıca, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Pennac, D. (2018). Okul Sıkıntısı (B. Behramoğlu, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1968). İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı (E. Başar, Çev.). Ankara: Anadolu Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1984). Toplum Sözleşmesi (V. Günyol, Çev.). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Serozan, R. (2005). Çocuk Hukuku. İstanbul: Vedat Kitabevi.
- Şirin, M. C. (2016). Çocuk Hukuku Nedir Ne Değildir?. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1(1), 49-59.
- Şirin, M. C. (2017). Fransa ve Türkiye'de Korunması Gereken Çocuk ve Çocuk Koruma İdaresinin Tarihsel Gelişimi. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 2 (3), 43-69.
- Şirin, M. R., Gülan, A. (Yay. haz.) (2011). I. Türkiye Çocuk Hakları Stratejisi 2012-2016 Belgesi. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Uygun, O. (2000). İnsan Hakları Kuramı. İnsan Hakları (K. Tankuter (Ed.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.